

Pályázat címe: Az Andrássy úti villanegyed – monográfia előkészítő munkáinak folytatása és lehető befejezése.

Vezető kutató: Gábor Eszter

Zárójelentés

Részletes jelentés

Az Andrássy úti villanegyed történetének feltárásával foglalkozó kutatás már több évtizedes múltra tekint vissza. Kezdetben, az 1980-as években a Soros Alapítvány támogatásával a Fővárosi Tervtár vonatkozó anyagát tártam fel, majd azt egészítettem ki a könnyen elérhető levéltári forrásokkal. 1999–2001 (2002) között az OTKA T 030047 sz. projekt keretében támogatta a kutatást, ekkor tudtam a részletes levéltári kutatáshoz hozzáfogni, és akkor kezdtem el a még fennálló épületek, illetve megmaradt részleteik fotó-dokumentálását Hajdú József fotográfus közreműködésével. 2003–2006 között a jelen T 42484 sz. projekt lehetővé tette a munka folytatását három további művészettörténész: Vadas Ferenc, Ritoók Pál és Csáki Tamás közreműködésével. A levéltári, és más gyűjtemények (pl. Fővárosi Szabó Ervin könyvtár – Budapest Gyűjteménye, Budapest Történeti Múzeum – Városhistória Gyűjteménye, VÁTI tervtár) anyagának módszeres feltárásán túl a monográfia előkészítéseként rendszeres problémafeltáró konzultációkat tartottunk a további munka irányának meghatározása érdekében.

A team a 19. századi építészet gyakorlott és kezdő kutatóiból úgy állt össze, hogy a résztvevők kutatási területei, ha bizonyos természetes átfedésekkel is, de kiegészítik egymást. Vadas Ferenc a korszak jeles kutatója (az első Zádor Anna-díjasok egyike. Ez a díj a 40 év alatti építésztörténészek kiváló munkáinak elismerésére jött létre, egykori tisztelt professzor asszonyunk hagyatékából, az ő intenciói szerint), városrendezési és konkrét építéstörténeti kérdésekkel egyaránt foglalkozik; a teamen belül elsősorban a városrendezési kérdéseket és történéseket tanulmányozta. Ritoók Pál a 19. századi lakóház, többlakásos sorház, (bérház) építés európai módozatait, típusait és kérdéseit tanulmányozza; a teamen belül is evvel a kérdéssel foglalkozott első sorban. Csáki Tamás a munka kezdetekor még PhD ösztöndíjas volt, jelenleg Budapest Főváros Levéltárának munkatársa. Érdeklődése a városrendezés kérdéseitől a századforduló és a 20. század építészetéig terjed. Ő – más ösztöndíjából fedezve

a költségeket – a francia, elsősorban párizsi, valamint a holland városrendezési, villanegyed építési analógiákat tanulmányozta a helyszínen. Nagy segítséget nyújtott a régebbi szakirodalom beszerzésében, az utóbbi két évben ő végezte a fényképeztetést – segített a megörökítendő objektumok/részletek meghatározásában és kiválasztásában, a fotós instruálásában. Ő végezte a fényképezhetési engedélyek igen csak bonyolult megszerzését. Feltárta a VÁTI tervtárában a vonatkozó terv- és iratanyagot.

A témavezető, Gábor Eszter a munkák koordinálásán túl az egyes épületekkel kapcsolatos levéltári kutatásokat végezte és írta meg az első időszak összefoglalását a Magyar Műemlékvédelem XIII.-ban megjelent Stadtwäldchen Allée – Városliget fasor (1800–1873) c. 15 íves tanulmányt. (A részletkérdések megoldásában és a szöveg megvitatásában a team tagjai mind részt vettek.)

2005-ben Ritoók Pál és Csáki Tamás is Zádor Anna-díjat kapott. 2005-ben Vadas Ferenc nyerte el a Magyar Tudományos Akadémia Művészettörténeti Bizottsága által adományozott Opus Mirabile érmet.

*

Az Andrassy úti villanegyed az út két oldalán a Kmetty utcától a Városligeti fasorig, a Bajza utcától a Dózsa György útig terjedő, kertes, szabadonálló házas, villás beépítésű terület, amely a Városligeti fasorban a Lövölde térnél kezdődik. Az út kijelölése kapcsán 1871–73 között történt parcellázás csak a Lendvay utca páros oldalától a Délibáb utca páratlan oldaláig érintette a területet, de a rendezés, észak-nyugati irányban kisebb, dél-kelet felé nagyobb mértékben hatással volt a környező területekre is, oly annyira, hogy a Városligeti fasort is bekapcsolta az új villanegyedbe.

Az eredeti elképzelés szerint a kutatás az 1871–1914. közötti időszakra terjedt volna ki. (A korszakhatár két határpontja természetes módon adódott: az új parcellázás kezdete, illetve a terület be- és első átépítésének vége.) Munka közben világossá vált, hogy a vizsgált időszakot tágítani kell, a későbbiek meghatározó előzmények feltárása is feltétlenül szükséges. Létezett ugyanis a 19. század elejétől a Városligeti fasor mentén egy korábbi villanegyed, amely az 1870-es évektől fokozatosan egybeolvadt az Andrassy úti villanegyeddel. (Az első világháború utáni időszakot, csak az egyes épületek történetében vizsgáltuk.)

A 18. század második felében telepített Városliget részben a rákosi homok megkötését szolgálta. A Liget és a város – nevezetesen a Teréz külváros, más néven Lerchenfeld – között is volt azonban egy több száz hold területű homokos pusztaság, amelynek fásítását határozta el Pest város vezetése. Ezt a fásítást azonban nem városi pénzből kívánták fedezni, hanem

felparcellázták a területet, és a kialakított 200 telket árverésre bocsátották, kikötve az új tulajdonosok művelési, fásítási kötelezettségét. A parcellák meglehetősen nagyok voltak, 1200 és 3500 négyszögöl között; nem építési telkek, hanem első sorban szőlős- és gyümölcskertek, ritkábban veteményes-, esetleg virágoskertek, amelyekbe szabad volt házat is építeni. Az építkezéseknél mindössze annyi volt a kikötés, hogy a – két utcára nyíló – kertek Városligeti fasori határát nem szabad beépíteni, vagyis az épületek a hátsó utcai frontra, vagy a kertek belsejébe építendőek.

A felparcellázott terület az ún. Vonalárok (Liniengraben, ma megközelítőleg: Szinyei-Merse u., Felsőerdősor, Rottenbiller utca) és az Aréna út (ma: Dózsa György út) között, a mai Podmaniczky utca és István út közötti terület volt; a térképeken Városligeti kerteknek, a telekkönyvben Weingärtennek (szőlőskertek) nevezték. Ennek a nagy területnek a – nem mértani, inkább eszmei – közepén, a Königsgasse (ma: Király utca) folytatásában jött létre a Városligeti fasor. A Ligetbe vezető utat hat sor fa szegélyezte, illetve osztotta gyalogos-, illetve kocsiútra – kötötte meg egyidejűleg a rákosi homokot. Az út két oldalán 30-30, egyenként 1200 négyszögöles (12x100 öl) telket alakítottak ki, ezekben jött létre évtizedek során a Városligeti fasori villanegyed. (Az észak-nyugatra fekvő területet érintette hét évtized múlva az Andrássy-úti parcellázás, a dél-keleti területek a század második felétől fokozatosan beépültek, itt alakult ki a 20. század elejére az un. Csikágó.)

A Városligeti fasor „beépülése” lassú folyamat volt. (1838 – a nagy pesti árvíz – előtti időkből nem maradtak tervek, mert akkor az itteni építkezésekhez – lévén a városon kívüli terület – nem kellett a Szépítési Bizottmánytól engedélyt kérni; ezért a korai évekre vonatkozó információk másodlagos forrásokból származnak). 1803 előtt már felépült három kert lak/villa, de 1838 előtti évtizedekből mindössze 7 épületet tudunk dokumentálni. Az árvíz után felélénkült az itteni építési tevékenység (nemcsak a fennmaradt tervek száma gyarapodott), az 1848 előtti évtizedben 7 villa, 7 sorház, 1850 és 1859 között 3 villa, 2 sorház, 1860 és 1873 között 10 villa és 15 sorház épült. (Összesen: 20 villa, 24 sorház.) Tudunk továbbá 6 kerti pavilon és 8 üvegház építéséről is. A Városligeti fasor az évtizedek során a pesti polgárság helybéli nyaralóhelyévé vált. (Vele szemben voltak budai villák is, részben pesti polgárok tulajdonában, de ezek lazábban települtek.) Az itteni villákat csak nyári tartózkodásra építették – ennek ellenére néhány fűthető volt. A tulajdonosoknak bent a városban – Belváros, Lipótváros, kisebb számban Terézváros és Józsefvárosban volt állandó lakásuk.

A városligeti kerteket nem csak építkezés, hanem részben befektetési célokból vették egykori tulajdonosaik. A tulajdonosok száma messze felülmúlja az építtetőket, és itt nem csak

arról van szó, hogy a már kész épületek cseréltek gazdát, a beépítetlen kertek esetében is szép számmal láttunk tulajdonos váltást. A tulajdonosok között kiemelkedően magas volt a görög/rác, vagyis ortodox, és a lutheránus vallásúak aránya; de köztudott, hogy a 19. század első felében a pesti polgárok között is kiemelkedően magas volt a számuk. A görögök aránya lassan csökkent; 1867 után megjelent néhány zsidó építető is, ők (Schosberger Simon és Wechselmann Ignác) építették az első neoreneszánsz villákat a környéken. [*Stadtwaldchen Allée – Városligeti fasor 1800–1873*, 2006.]

A Városligeti fasor 1873 után vesztett jelentőségéből, mivel a szomszédságában megépült a Sugárúton (Andrássy úton) és környező mellékutcákban az új villanegyed.

A parcellázások megindulásakor már az erre kijelölt terület sem abban az állapotában volt, mint a városligeti kertek kialakításakor. A fasori kertek észak-nyugati frontján, a Nagy János (ma: Benczúr) utcán túl, a fasorinál jóval nagyobb telkek voltak; egy-egy telek mélysége az Aréna úttól az Epreskert (ma: Munkácsy Mihály) utcáig húzódott, miközben utcai frontjuk általában 12 öl széles volt. A Nagy János utcától a Steinerpasséig (ma: Szondi utca) megszakítatlan volt a telkek sora. Itt nem volt semmilyen beépítési megkötöttség, de a telkek mérete meghatározta, hogy csak a keskeny utcai frontra építkeztek, esetleg a telek belsejében. Az első változást az jelentette, amikor 1850-ben a városi építési hatóság megszerezte a 128. városligeti számú telket és annak a helyén megnyitotta az Aradi utca folytatásában a Külső vagy Új Aradi utcát. (Ez az utca a mostani Lendvay utca közelében feküdt, majd az Andrássy úti parcellázások következtében eltűnt.) Az utca nyitása után nagy telkek „mozgások” kezdődtek: az új utcával határos telkekhez hozzácsatolták a mögöttük fekvő 1-2 telket, majd az utcára merőlegesen megosztották azokat, így a zárt sorú külvárosi építkezések számára kedvezőbb alakú, kisebb telkek jöttek létre. A mai Kodály Körönd környékén Almay Wurm József örökösei hasonló műveletet hajtottak végre az apjuktól örökölt 7664 négyszögölnyi telektömbben. Ennek a hatalmas teleknek négyfelé volt utcai frontja, ezáltal még kedvezőbb lett a megosztása, a 18 új telkek aránya. Amíg az Új Aradi utca mentén zárt sorú beépítés jött létre, az egykori Almay-telken kis villa-együttes alakult ki, amelyik végül alig ért meg egy évtizedet, az Andrássy úti parcellázás áldozata lett.

[*Előttörténet*. Kézirat.]

A Nagy János utca észak-nyugati oldalán az Aréna út és az Epreskert utca között feküdt egy 3708 négyszögöles 120. telekkönyvi számmal jelzett telek, amelyet már nem ért el az újraparcellázás. (Északkeleti szomszédját vette meg 1869-ben Andrássy Gyula; az ő telkét később kisajátították.) A 120-as telket, a kedvező hosszú Nagy János utcai frontot kihasználva, a tulajdonosa osztotta fel az 1850-es években. Az így keletkezett 10 kisebb

telekre a hatvanas években – a környező háttérhez igazodva – a hatvanas években külvárosias földszintes házak épületek, majd a hetvenes évektől kezdve – szintén a környező háttérhez igazodó villák, közöttük a Benkó Károly építőmester által épített un. „cementház”. Ez az épület öntött beton (nem vasbeton!) falakkal épült, és már 1881-ben átalakítva és később megtoldva a mai napig fennáll. [*A közbeékellet terület. Kézirat.*]

A Bel- és a Lipótvárost a Városligettel összekötő fasor ötlete már a reformkorban fölmerült, de csak a kiegyezés után vált aktuálissá. Ennek részben politikai, részben városfejlődési okai voltak. Pest-Buda ekkor lett ténylegesen fővárossá, a kettős monarchia Béccsel – elvileg – egyenrangú társközpontjává. Ha ténylegesen konkurálni akart a sokkal nagyobb és fejlettebb császárvárossal, úgy a magyar fővárosnak számos területen kísérletet kellett tennie a felzárkózásra. A városépítészet volt az egyik ilyen terület. Pest és Buda nemcsak a történelmi emlékek kis száma és a középkor óta szerves városfejlődés hiánya miatt volt hátrányban, hanem a közművek, a közlekedés és a modern városépítészeti alkotások terén is. Bécsben ekkor már kiépült a Párizssal vetélkedni kívánó Ringstrasse, s a lakó- és középületeknek, infrastrukturális létesítményeknek olyan tömege, amelyhez Pest-Buda nem volt mérhető.

A lemaradást csak koncentrált erőfeszítéssel, centralizált intézménnyel volt remény elérni. A provinciális szemléletű városvezetésre, vagy központi (uralkodói) beavatkozásra nem lehetett számítani, ezért az Andrássy-kormány olyan új, elegendő pénzzel és hatáskörrel rendelkező szervezetet hozott létre (1870: X. törvény-cikk), mely eredményesnek bizonyult. A *Fővárosi Közmunkák Tanácsa* (FKT) tagjait felerészben a kormány, felerészben a főváros delegálta, elnöke – szokásjog alapján – sokáig maga a miniszterelnök volt. Megalakítása 1870-ben a nem városi, hanem országos feladatot jelentő Duna-szabályozás sürgőssége okán történt, egyúttal egyéb közmunkák intézésére is. A törvény biztosította a működéshez és a végzendő munkákhoz szükséges 24 milliós pénzalapot, s ennek kezelésére, a munkák tervezésére, vezetésére és kivitelezésére hozta létre a Közmunkatanácsot, egyszersmind felruházva a másodfokú építési hatóság jogkörével. A városrendezési műveletek feltételét megteremtő kisajátítási törvényt már 1868-ban meghozták (1868: LVI. törvény-cikk), valamint biztosították az új építkezések házadómentességét (1868: XXII. törvény-cikk).

Az FKT feladata volt az egyesítés előtt álló két város felmérése (amit Marek József és Halácsy Sándor néhány év alatt elvégzett), az általános rendezési terv elkészítése (ezt elősegítendő 1871-ben nemzetközi városrendezési tervpályázatot tartottak, melynek nyertese, Lechner Lajos lett később a főváros főmérnök–középítési igazgatója), és az új építési

szabályzat kidolgozása (egyelőre csak egy ideiglenes utasítás készült). A folyamszabályozás, rakpartépítés, csatornázás, közvilágítás stb. mellett nagyszabású városépítészeti akciók kezdeményezését is elvárták a Közmunkatanácstól, mely már megalakulása évében, illetve a következőben elkészítette a Budapest városszerkezetét meghatározó két nagy útvonal, a *Sugárút* és a *Nagykörút* tervét.

A városközpontot a Városligettel összekötő útvonal szükséges voltát már egy 1868-as városépítési konferencia hangsúlyozta, és Pest városa is támogatta. Hamarosan jelentkezett az első (francia) tőkecsoport a megvalósításra. Reitter Ferenc, az FKT későbbi műszaki osztályvezetője 1869-ben a legsürgősebb feladatok között említette memorandumában a városligeti sétányutat, mely – mint köztudott – Andrassy miniszterelnöknek is kedvenc eszméje volt. A modern nagyvárosi infrastruktúra nélkülözhetetlenül szükséges, de kevésbé látványos megteremtése mellett ezen útvonal lett a városfejlesztési program reprezentatív eleme, a főváros új korszakának szimbóluma.

Szükségességét sokan kétségbe vonták; támogatói elsősorban a Király utca közlekedési zavaraira és a sűrűn beépített Terézváros levegőigényére hivatkoztak: a Sugárút, mint közlekedési vonal, és mint légcsatorna mindkettőt megoldhatta. Igényelték továbbá egy kellemes, fásított kocsitűt kivezetését a ligetbe, Pest akkoriban majd egyetlen zöldterületére. A városszerkezet sugaras úthálózata egyébként is hiányos volt északkelet felé – a Kiskörútba csak ebből az irányból nem vezetett küllőszerű főútvonal. Az épülő Bazilika miatt a Lánchídtól nem lehetett indítani az utat, a Deák téren pedig a kiváltandó Király utca kezdődött. (Az új nyomvonal alternatívája ennek kiszélesítése lehetett volna, de helyette a párizsi mintát követték, ahol az új sugárutakat a régiekkel párhuzamosan vezették, néhány sarokkal arrébb.) A Sugárút így is jórészt régi utcák vonalán haladt: a Könyök, majd a Kőműves utcát követte, s csak a külső szakasza tört teljesen új nyomvonalat. A sokkal nagyobb szélesség miatt, és azért, mert több szakaszon az utat övező tömböket hátulról határoló mellékutcákig terjedt a szabályozás, nagyszámú, összesen 219 ingatlan kisajátítása volt szükséges, a belső szakaszon zömmel házaké, a külsőn nagyrészt lazán beépített telkeké. Az érintett városrész a legelhanyagoltabbak egyike volt, a Sugárút ennek egy részét szanálta.

A létesítést elrendelő törvény (1870: LX. törvény-cikk) a szükséges terület megszerzésére és az út elkészítésére 3,336.000 forintot bocsátott rendelkezésre a fővárosi pénzalapból, továbbá 4,863.000 forint kölcsönt, melyet a szabályozott telkek eladásából kellett megtéríteni. Ezt egészítette ki a következő évi nagykörúti törvény (1871: XLII. törvény-cikk) azon rendelkezése, mely az ott engedélyezett rendkívüli adókedvezményt a Sugárútra is kiterjesztette.

A megvalósítást először magánvállalkozásra bízták. 1872-ben három bankház hozott létre konzorciumot, mely vállalta a Sugárút valamennyi kisajátított telkének megvételét és öt éven belüli beépítését. A kisajátítások már 1871-ben megkezdődtek, a következő évben az út építése is, de az útba eső házak bontása 1875-ig eltartott. Közbejött ugyanis az 1873-as tőzsdekrach, melyet a század legsúlyosabb gazdasági depressziója követett, ami lelassította az út kiépítését. 1876-ban az FKT kénytelen volt saját kezelésébe venni az utat, mert a vállalkozók tönkrementek.

1876-ban megnyitották az útvonalat, de a következő években – a válság enyhüléséig – nem sok telket sikerült eladni: négy év alatt csak 46-ot. A fellendülés 1880-ban kezdődött, amikor is 29 telek talált gazdára, majd 1881-ben 18 és 1882-ben 37. 1883 végére már csak kettő maradt eladatlan; az útvonal beépítése 1885-re befejeződött: 1884 végéig összesen 118 épületet emeltek a Sugárúton (ebből 26 volt nyaraló, 92 palota és bérház), valamint 43 további a csatlakozó mellékutcákban.

A megvett telkeken való gyors építkezést az a feltétel garantálta, mely szerint az ingatlan, ha három éven belül nem áll rajta kész ház, visszakerül a Közmunkatanács tulajdonába.

A beépítést az FKT szigorúan szabályozta. A két tér, az Oktogon és a Körönd három különböző jellegű részre tagolja a 2313 méter hosszú útvonalat. A belső szakasz 18 öl széles, a középső 24, a külső 34 öl. Az Oktogontól kifelé szervízút is létesült, a zárt sorú beépítés a Bajza utcától átvált előkertes villanegyedbe. A beépítés magassága csökken: a belső szakasz 3-4 emeletes bérpalotáit a középsőben 2-3 emeletesek váltják fel, a villák eredetileg egyemeletesek voltak. Az út jellege tehát fokozatosan változik, vezet át a sűrű beépítésű centrumból a parkba.

Az Andrássy út tervezése a kiegyezés és a városegysítés utáni, Budapest világvárosi szintre emelését célzó nagy városrendezési koncepció legjelentősebb eleme volt.

[*Városrendezés Budapesten a 19. században.* 2005.]

Az Andrássy út parcellázása 1871-ben kezdődött, de története már addig is kalandos volt, mert hosszas, a politikai pengeváltásoktól sem mentes vita előzte meg a nyomvonal kijelölését. A vita tárgya az volt, hogy mely útvonal lenne a városi összeköttetés és a közlekedés szempontjából előnyös, és melyik nyitásához mennyi fedezetet igényelnek a kisajátítások. Mindezek a kérdések egyéni érdekekkel is ütköztek. [*Az információ értéke. Andrássy és Csengery telekvásárlásai. Adalék az Andrássy út keletkezéstörténetéhez.* 1997.] Az útvonal kijelölés után megkezdődtek a kisajátítási tárgyalások; közben a végrehajtásba

bekapcsolódott az erre a célra létrehozott a Sugárút Építő Vállalat nevű nemzetközi bank konzorcium, amely az 1873-as bécsi tőzsdekrach következtében csődbe ment, és a parcellázás és telek eladásának ügye ismét a Fővárosi Közmunkák Tanácsa kezelésébe került. A munkálatok ezért az 1870-es évek közepén lelassultak. (A Sugárúti Építő Vállalat kivitelezésében a Sugárút belső részén megépült az un. Hétház – Nagymező utca és Jókai tér között –, az Oktogon négy bérháza, a villanegyedben a 122., a 123., 129., és a 132. számú ház. A villák közül ma már csak a 123. számú áll.) [Andrássy út. 2002, 2005.]

A Sugárút parcellázása nem kizárólag az új útvonal területét érintette, hanem a szomszédos párhuzamos utcákat is. A villanegyed területén ekkor alakították ki a Sugárúttal párhuzamosan – részben az Új Aradi utca helyén – a Lendvay utcát, és a Sugárút túloldalán a Délibáb utcát. Az új utcák mindkét oldalán újonnan parcellázták a területet. Nyitottak egy keresztutcát is, a Bakony, (később Bulyovszky, ma Rippl-Rónai) utcát. A sugárúti telkek nagyobbak 250–400, a mellékutcaiak kisebbek 150–300 négyszögölesek voltak. Még a kivételesen nagy (600 négyszögöles) telkek is sokkal kisebbek voltak a fasori telkeknél. Míg a fasorban a kertekbe építettek villákat, a Sugárúton és mellékutcaiban a villák körül voltak kisebb-nagyobb kertek. A sugárúti kertméretek eleve is kisebbek voltak a kívánatosnál (a század végén megjelent építési szabályzatok a villa-övezetekben a 600 négyszögöles telek méretet írták elő). A kezdeti években szokás volt egy-egy Sugárúti telekhez hozzákapcsolni a határos, de olcsóbb mellékutcai telket, hogy jusson hely a melléképületeknek, istállóknak kocsiszíneknek. A századfordulón fokozatosan eltűntek a melléképületek, a telkeket megosztották, a mellékutcai telekrészre is villák, netán bérvillák épültek, villákhoz egyre több toldalékot építettek, egyre növekedett a beépítettség, és egyre csökkent a sugárúti zöld felület. [Miként fogyott el a villanegyedből a zöld? 2005.]

Az utcák kiépítése és ettől függően a telkek értékesítése nem egyszerre történt, a Sugárút, mivel annak megnyitását 1885-re tervezték elsőbbséget kapott. A telkeket három éves beépítési kötelezettséggel adták el, így igyekeztek biztosítani, hogy az útnak, az Országos Kiállításához kapcsolódó megnyitására a Sugárúton már álljanak a házak. Ez néhány ideiglenesen üresen maradt telek (Andrássy út 109., 120.) kivételével sikerült is.

Az Andrássy út építésének első szakasza lezárult 1885-ben. (Ekkor kapta az út a Sugárút helyett az Andrássy út nevet.) Ekkorra felépültek az út külső szakaszán az egyemeletes villák, – előremutató példaként a 105. számú telken már kétemeletes, több lakásos villát épített magának a Svájcból Magyarországra települt építész, Ray Rezső.

Az állandó városi lakásul szolgáló ún. polgári villára az első példát Adolf Gnaut stuttgarti építész építette meg a Sugárút utolsó telkére. A Sugárúti Építő Vállalat által

építettett négy villa (Andrássy út 120. /Unger Emil/, 123. /Benkó és Kolbenhayer/, 129. /Weber Antal/, 132. /Adolf Gnaut/) volt Pesten az első állandó lakásul szolgáló villa (bár a hivatalos szóhasználat még évekig nyaralónak nevezte). Bár az építető vállalat úgy szánta, a négy nagyméretű villa nem adott követhető mintát a többi építetőnek, de mégis beindította az építkezéseket.

Mintaadás, és építészeti színvonal tekintetében sokkal jelentősebb volt a szintén a korai években, 1873-75-ben Weninger Vince közigazdának, az Állami Számvevőszék létrehozójának Petschacher Gusztáv által tervezett villája az Andrássy út 126. sz. alatt. Petschacher a korán elhunyt Unger Emil helyét betöltendő jött Bécsből Budapestre a Sugárúti Építő Vállalat építész posztjára. A vállalat csődje után önállósítva magát – és beházasodva Weninger családjába – beilleszkedett a pesti társadalomba, és egyik legkedveltebb építészé lett az 1870-80-as évek Pestjének. Ő tervezte a VI-VII. kerületi kör (a Terézvárosi Casino) épületét az Andrássy út 39 alatt (ennek a helyére épült 1909-ben a Párizsi Áruház, benne a Lotz-terem őrizte csak meg a Casino emlékét.) A villanegyedben ő tervezte 1876-77-ben Hieronymi Károly mérnök, a későbbi belügyminiszter villáját a 106. sz. alatt. A közelben, az Andrássy út 88-90. sz. un. Pallavicini palota is Petschacher műve. Az Andrássy út 108. sz. villát – Szily Kálmán, akkor műegyetemi tanár, később a MTA főtitkára részére – Hauszmann Alajos tervezte 1876-77-ben, példamutatóan funkcionális alaprajzzal. (Mindkét utóbbi épületet lebontották a második világháborút követően.) Mindezeknél reprezentatívabb igényű volt az Andrássy út 116. sz. villa, amelyet a Bécsből Otto Wagner építésvezetőjeként Pestre érkezett, és itt megtelepült Kallina Mór tervezett 1876-77-ben Szabó Albertnek, aki a házat 1881-ben eladta Bródy Zsigmondnak a Neues Pester Journal tulajdonos-főszerkesztőjének; ő 1894-ben Weiss Manfréd nagyiparosnak. A villa 1944-ig a Weiss család tulajdonában maradt. A baloldali villasor első, és talán egyik legjelesebb darabja a 102. sz. alatti, 1877-78-ban Weber Antal által tervezett Erdődy villa, eredeti alakjában, Lotz-freskókkal díszítve a legkövetkezetesebben neorenszánsz villa volt a sorban; több átépítésen átesve mai alakját Ernst Flagg new-yorki építészről, a Vanderbilt család építésztől nyerte. (Az átépítető: gróf Széchenyi Lászlóné Vanderbilt Gladys volt.) Az épület annyira megnyerte 1945-ben a szovjet parancsnokság tetszését, hogy magukévá tették azt. A mai napig jogutódjaik birtokában van; jelenleg az orosz föderáció nagykövetsége működik benne – a Bajza utca sarkán. [Az *Erdődy, Semsey, Vanderbilt Gladys palota*. 1993.]

A mellékutcákban is történtek jelentős építkezések, a Délibáb utca első tömbjében több földszintes családiház épült Platzer (1884-től Palóczi) Antal terve szerint tanároknak, és más értelmiségieknek. (Ezek a házak a századforduló környékén rendre eltűntek, átadva

helyüket az új típusnak, a kétemeletes bérvilláknak.) [A XXXII. csoport. Az *Andrássy úti villanegyed történetéből*. 2005.] A Lendvay utcában az építkezések lassabban folytak. (Itt, Hieronymi Károly egykori vezérizagató közelében, szívesen építkeztek a vasút vezető tisztviselői, mint Marx János igazgató a Lendvay utca 7. sz. alatt.

Az utca túloldalán, a Kmetty utca felőli első telektömbben szinte „telepszerű” építkezés folyt az 1880-as évtizedben. A főváros kedvezményesen juttatott telkeket az építkezés terheit vállaló képzőművészeknek. A Lendvay utca felől a szobrászok: Huszár Adolf, Donáth Gyula, Szécsy Antal és Zala György építtetett magának lakással bővített műtermet, míg a tömb hátsó oldalán, a Kmetty utca felé festők Aggházy Gyula, Pállik Béla, Konek Ida és nem utolsó sorban Feszty Árpád, apósával, Jókai Mórral közösen építtetett műtermes villát. Ennek a művésztelepnek is hasonló lett a sorsa, mint a Délibáb utcai „tanár telektömbnek”, a házak értékét meghaladták a telekárak, és az első tulajdonosok halála után az örökösök eladták a húsz-harminc éves épületeket, hogy az új tulajdonos nagyobb, esetleg több lakásos villát építtessen a helyükre. A Jókai-Feszty-villa áll ma is a Bajza és a Kmetty utca sarkán. A Kmetty utca – Bajza utca – Szondi utca – Munkácsy utca által határolt területen, az egykori Epreskertben épült fel a művészteleppel párhuzamosan a Mesteriskola, Benczúr Gyula, Strobl Alajos és Lotz Károly – oktatási célokat is szolgáló műtermeivel. Az iskola oly szépen növekedett, hogy mára szinte teljesen felélte az epreskertet, amelyre ma már csak a neve emlékeztet. Itt működnek ma a Képzőművészeti Egyetem szobrász, és bizonyos festő tanszékei. [Az *epreskerti művésztelep*. 1990.]

1885 után erőteljesebb tempóban épültek a mellékutcai házak, de a valójában befejezett *Andrássy úti* soron sem következett nyugalom. Már az 1880-as évtizedben megindultak a bővítések és az átépítések. Amikor egy épület gazdát cserélt, az új tulajdonos rendszerint hozzáépíttetett az eredeti épülethez egy új szobát, egy lakrészt, vagy egy új szárnyat. Így történt ez az *Andrássy út* 104. (bővítés, átépítés 1894. építtető az új tulajdonos Semsey László), 106. (bővítés 1887. építtető az eredeti építtető, Hieronymi Károly), a 108. (bővítés 1895. építtető az új tulajdonos Pfeiffer Kálmán,) 110. (bővítés, átépítés 1898. építtető az új tulajdonos, Pucher István), 112. (bővítés átépítés 1898, építtető az új tulajdonos, Ohrenstein Henrik), 114. (bővítés, 1890. építtető az új tulajdonos, gróf Csáky Albin.), 116. (bővítés, 1881. építtető az új tulajdonos Bródy Zsigmond, újabb bővítés 1894. építtető az újabb tulajdonos: Weiss Manfréd) esetében is. Ez a tendencia érvényesült, ha nem is ilyen gyakorisággal a többi ingatlan esetében is. Az 1890-es években a bővítések már gyakran átépítésekkel, korszerűsítésekkel is jártak. Ezzel párhuzamosan megkezdődött az egyre értékesebb telkeken álló szerény földszintes házak bontása is. Az első példa a Lendvay és

Bakony (Rippl-Rónai) utcák sarkán 1878-ban épült Müller-féle ház lebontása, amelynek helyére sokkal nagyobb alapterületű, egyemeletes, kétlakásos házat építtetett Déry Károly (nem azonos Déry Tibor apjával) 1893-ben, majd 13 évvel később újabb emeletet húzatott a házra és egyúttal külsejét is korszerűsítette. Az Andrásy út 126. alatti Weninger-villa hatalmas hátsó épületszárnyat kapott 1901-ben, utcai frontja ekkor még érintetlen maradt. Az Andrásy út páratlan oldalának utolsó házát, a Sugárúti Építő Vállalat által építtetett, Weber Antal tervezte ún. Bellevue-t 1905-ben már lebontották, és helyére Árkay Aladárral terveztette az új tulajdonos a magyar szecesszió egyik főművét a Babocsay-villát. (Ebben a formájában ez az épület sem volt hosszú életű, mert 1926-ban Görög Jenő, az újabb tulajdonos az akkori ízléshez alkalmazkodva egyszerűsítette azt Kozma Lajossal.) [Ízlésváltás a századfordulón. Átépitések az Andrásy úti villanegyedben. 1989.]

Hasonló sorsra jutott a 122. sz. alatt a Sugárúti Építő vállalat által Unger Emillel terveztetett egykori Saxlehner Árpád-féle villa, amelyet 1908-ban bontottak le és helyére Kármán és Ullmann terveztek a jánosi Engel-villát. A szomszéd telken a 120. sz. alatt az 1885-ben Schön Rudolf által tervezett Schweiger-házat, amelyben eredetileg is két lakás volt alig 30 évi fennállás után bontották le, hogy helyébe 1904-ben Schwab Gyula megbízásából Benes Imre luxusbérlőházat építtessen. (Ebben a házban bérelt lakást a gazdag építési vállalkozó Grünwald Vilmos, aki Rippl-Rónai Józseffel kívánt az emeleti ebédlőbe pannót festetni. A kép Grünwald váratlan korai halála miatt nem készült el.) [A „Grünwald testvérek és Schiffer”. 2005] Az 1882-83-ban a Feszli Frigyes által tervezett Bányász villát 1906-ban bontották le úgy, hogy még fénykép sem maradt róla, helyére az Andrásy út és a Bajza utca sarkán Spiegel Frigyes terve szerint épült a Schanzer-villa, amely ma még a MUOSZ székháza.

A meginduló bontásokkal, a nagyarányú toldalék- és átépítésekkel párhuzamosan megszorodtak a telekmegosztások. Az Andrásy út végi két – valóban nagyméretű – telket feldarabolták; a páratlan oldalon három, a pároson négy részre osztották az eredetieket. Az Andrásy út 126-os telek Lendvay utca felőli harmadából, az istálló lebontása után alakítottak ki új építési telket. A 121. számú ház, az egykori Édeskuty-villa 758 négyszögöles telkéből is levágták a Délibáb utca felőli 246 négyszögöles darabot, ide építette Árkay Aladár a Baróthy-villát 1901-ben.

A Városligeti fasorban már a hetvenes évektől folytak a telekmegosztások, amelyek természetükben eltértek az Andrásy útitól. A Fasorban ugyanis 12x100 öles telkek voltak, amelyek két utcára, a Fasorra, illetve a párhuzamos utcákra, a Nagy János és a Damjanich utcákra nyíltak. Természetesen kínálkozott ezeknek a két utcai frontú keskeny mély telkeknek

a megosztása egy fasori és egy Nagy János utcai 600-600 négyszögöles telekké. Így is maradt kertre bőséges hely. (A bőséges hely okozta később egyes fasori telkek igen kedvezőtlen beépítését.)

A hetvenes évek történetéhez tartozik még a hármas (3600 négyszögöl területű) egykori 50–52. Városligeti számmal jelölt, a Fleischmann és Weber termény- és ingatlan forgalmazó cég tulajdonában lévő terület megosztása, illetve ezzel kapcsolatosan a Bajza utca meghosszabbítása. Fleischmannék, akik nagyszabású kertészetként használták az 1860-as évek elejétől a területet, az Andrássy úti parcellázások, építkezések megindulása után úgy ítélték meg, hogy kedvezőbb lesz a számukra, ha építési telekké alakítva eladják az ingatlant. A jól parcellázhatóságnak feltétele volt, hogy utcai frontot adjanak a telkeknek, ez azonban csak úgy volt lehetséges, ha a telek közepén maguk nyitnak utcát. A Fővárosi Közmunkák Tanácsa hozzájárult az utca megnyitásához, de minden ezzel járó költséget a tulajdonosokra terhelte; vagyis nekik kellett a tereprendezési és mérési munkálatokat finanszírozni, és a kialakított utcát térítésmentesen átadni a város tulajdonába. Nyilván az anyagi kérdések feletti alkudozás okozta, hogy az utcanyitás ügye 1872-től 1884-ig elhúzódott. A vállalkozók végül tíz kedvező méretű telekhez jutottak, amelyeknek eladásából befolyt összeg – ha a telekkönyvbe beírt árak megbízhatók – nem nagyon haladta meg azt az összeget, amelyet a közelben egyben eladott telkek árából – egy ilyen nagy telekre vetítve – következtetni lehet. (Így jött létre a Bajza utca Városligeti fasor és Benczúr utca közötti szakasza. A Damjanich utca és Városligeti fasori szakaszt az evangélikus templom építését követően a város létesítette az általa kisajátított telkekre.) [*Hogyan tűnt el a villanegyedből a zöld?* 2005]

Csengery Antal, a kiegyezés szürke eminenciása, a Földhitelintézet igazgatója, a Fővárosi Közmunkák Tanácsának tagja ennél kedvezőbben tudta megoldani mély telkének felosztását. Az Andrássy úti kisajátítás az ő Aréna úti telke mellett megállt. Az új parcellázás során keletkezett egy háromszög alakú keskeny sáv, amit önállóan nem lehetett építési telekként használni. Csengery hivatalos napi áron megvette ezt – az eredeti telkével határos – területet, és ezáltal hosszas Lendvay utcai telekhatárhoz jutott. Csak meg kellett várnia, amíg a városi hatóság kiépíti az utcát, majd a Lendvay utcára merőleges határokkal nyolcfele osztani a 2385 négyszögöles területet. Az ő haszna jelentősnek mondható. (A Csengery-telkek a Lendvay utca Dózsa György út és Rippl-Rónai utca közötti szakaszán voltak, kiegészülve a Dózsa György úton egy, a Rippl-Rónai utcában két, a saroktelkekkel szomszédos házhellyel.) [*Az információ értéke. Andrássy és Csengery telekvásárlásai. Adalék az Andrássy út keletkezéstörténetéhez.* 1997.]

A fasori telkek megosztását követően megindult a Városligeti fasor, a Nagy János és a Damjanich utca átalakulása. A korábbi nyaraló negyedből – az Andrassy út mintájára fokozatosan átalakult állandó lakásul szolgáló villanegyeddé. Eleinte a kertekbe épült néhány új épület (Benczúr utca 37–41), de már a nyolcvanas években megkezdődött a régi épületek bontása, és helyükre épültek az újak. (Volt több eset, amikor a régi villát megtoldták (Városliget fasor 6., de a századfordulóra ezt is lebontották), esetleg a megtoldással egyidejűleg át is formálták, a klasszicista homlokzatot neoreneszásszá alakítva. (Városligeti fasor 43. Az átalakításoknak ez a módja a Lipótvárosban általánosan elterjedt volt.) A kilencvenes évektől az lett a kedvelt gyakorlat, hogy a telkeket „kitakarították”, és az Andrassy útiaknál is nagyobb szabású villákat építettek rájuk (Városligeti fasor 20., 22., 24., 26., 29., 31., 33., 40., 47.). Az ingatlan árak emelkedésével a századfordulón megjelent az új épülettípus, a telek mélyébe mélyen benyúló többlakásos bérvilla. Ezek előtt és mögött volt ugyan némi kert, de oldal felé kihasználták az építési szabályzat által kertnegyedben megengedett legkisebb távolságot, szomszéd telekhatár felől mért 3 métert. Ez magyarul azt jelentette, hogy a kb. 15 méter széles utcai homlokzatú, 45-50 méter mélységű épületek 6 méter távolságra állnak egymástól. (Városligeti fasor 38-42/a; a Városligeti fasor 45. sz. viszonylag szerencsés volt, mert bár mélyen benyúlt a telek mélyébe, de két oldalán nem hasonlóan tervezett épületek álltak, tehát nem volt besötétítve oldal felől.)

A Városligeti fasor páros oldalán lényegében végig villák, bérvillák álltak, a páratlan oldalon azonban már a 80-as évek végétől megjelentek „középületek”. A fasor és a Dózsa György út sarki telekre még 1871-72-ben épült Weber Antal terve szerint Batizfalvi Sámuel gyógyintézete, 1886-ban a Városligeti fasor 11. számú telekre a Glück-féle szanatórium, 1892–1893-ban a 13. számúra a Grünwald-szanatórium, 1893–1896-ban a 9. számúra a Herzl-szanatórium épült. (Ezeket összevonva létesült 1945 után a fasorban a BM kórház. Az épületek eredeti terveit is kivonta a BM a Fővárosi tervtárból, és bár útjukat sikerült valamelyest követni, az eredeti terveket mégsem tudtuk a mai napig sem megtalálni.) Hasonló a helyzet az 1899-ben épült egykori Izraelita Fiúárvaházzal, amelynek épületében (Városligeti fasor 25-27.) 1945. után a Mechanikai Mérőműszerek Gyára/ Mechanikai Labor elnevezésű vélhetően hadiüzem működött; minden rá vonatkozó eredeti tervet és iratot kivontak a forgalomból.

A századfordulón két templom és két iskola is épült a fasorban: 1903-1904-ben Petz Samu terve szerint az evangélikus gimnázium és az evangélikus templom épült a 19–23. sz. hármask telekre, 1911–1913-ban Árkay Aladár terve szerint a református templom és a református tanonciskola, később elemi iskola az 5-7. számú kettős telekre.

A Benczúr utca megőrizte páratlan oldalán a zártsorú beépítést, de az 1873 előtti szerény földszintes épületeket a következő évtizedekben ez elegáns, többemeletes magánpaloták és luxusbérházak váltották fel. Közülük is a legelegánsabb a Benczúr utca 17. alatti volt Lánczy Leó-féle palota. Tervezték Korb és Giergl 1896-ban. Az épület fél évszázadig a kínai nagykövetségé volt, terveit kivonták a tervtárból. 2001-ben, – mielőtt a kínaiakat a Bajza utca túloldalára költöztették – sikerült fotózási engedélyt szereznünk és 21 fotót készítettünk a külsőkről és a belsőkről. Sikerült lefotózni a nagy szalon Lotz-pannóit, amelyeket talán Ybl Ervin látott legutóbb, a harmincas évek elején. A Lánczy-palota épülete mögött a Bajza utcai kert tönkrement ugyan, de még megvan a kerti terasz és az arról levezető nagyszabású neobarokk lépcső. Egyidejűleg sikerült lefotózni a Városligeti fasor 20. számú villát, (amelyet szintén a kínai követség használt, és amelyik a fotózásunk után már súlyos károkat szenvedett.) A villát Jungfer Gyula építtette 1891-ben, majd 1911-ben Ullmann Gyula építtette át saját használatára.

Nem sokkal maradt a Lánczy-palota mögött a Benczúr utca 27. alatti Egyedi-palota sem, amelyet a Bécsből a millenniumi építkezések hírére Pestre érkezett Marmorek Oszkár (ő tervezte a Ligetbe az Ős Budavár nevezetű mulatót) tervezett 1897-ben. Ebben az épületben a Postások Kultúrotthona működik a 30-as évek óta. Az épület meglehetősen állapotban van, bár természetesen átalakították. Erről is sikerült 15 fotót készíteni, mielőtt a postások az épületet eladni kényszerülnek. Az Egyedi-palota a Benczúr-utcai paloták gyakori típusához tartozik, amelyekben az épület a telek utca felőli felét O alakban, egy belső udvart közrefogva, övezi; van utcai és kerti traktus, valamint az ezeket összekötő szárny, amelyben az ebédlő és a kiszolgáló helyiségek voltak eredetileg. A kerti szárnyban a privát helyiségek és a teraszok néztek az egykor dús kertre, amelyek nagy részét kipusztították az évek során, nyári színpadot és egyéb alkalmatosságot telepítve helyükre. Hasonló elrendezésű a 21. sz. alatti egykori Lukács Lászlóné-féle palota (ma: Siketek és Nagyothallók Szövetségének háza.)

A Benczúr utca páros oldalán az Andrassy útiakhoz hasonló villák mellett a kétemeletes bérvillák a jellemzőek. Ilyenek épültek a 20. század első évtizedében az első telektömbbe, a korábbi földszintes családiházak helyére. Ezek a bérvilla-lakások eredetileg nagyok és elegánsak voltak, – bár nagyvonalúságban nem közelítették meg a háromszor nagyobb telekre épült túloldaliakat, – az elmúlt 60-70 évben általában a lakásmegosztásoknak estek áldozatul és elvesztették eredeti térszerkezetüket.

A millennium körüli években a ligetközeli telkeken a régi épület bontása után még nem kezdtek hozzá az új épület felépítéséhez, hanem ideiglenes épületeket emeltek. Csengery örökösei a felosztott nagy telek Aréna úti két utódján (ma Dózsa György út 98., 100.) a ballon

captiv (Millenniumi kötött léghajó) céljára szolgáló nézőhelyet építettek. A Bellevue telkéből leválasztott telekrészen (Andrássy út 127) Munkácsy Mihály Ecce Homo-jának bemutatására emeltek ideiglenes kiállítási csarnokot. Ezeknél jelentősebb volt a két panoráma épület. 1896-ban a Nagy János utca és az Aréna út sarkán Frankl Jakabné telkén lebontották az 1863-ban épült villát és a kiürített telekre Pártos Gyula saját vállalkozásában panoráma épületet emelt, amelyben először Jan Styka-nak – a lemergi körkép társulattól kölcsönzött – Kosciuszko győzelme c. körképet mutatta be. Két év múlva, új körképet mutattak be, a Vágó Pál, Spányi Béla és Jan Styka által festett Petőfi és Bem címűt. A körkép épületet 1902-ben bontották le, és helyére 1906-an, illetve 1909-ben két bérvilla (Dózsa György út 86 a-b.) és a Benczúr utca 46. sz. alatti villa épült. Az egykori Pistori villa kertjének fasori felén (Dózsa György út 84 a.) a Gárdonyi Géza vállalkozásában, a Márkus Géza által tervezett Pokol-körkép állt a Millennium idején. A tízes években a Folies Caprice nyári helyisége, majd 1918-20-ban a Faszor kabaré működött itt. (Ezen a telken épült fel 1948-1949-ben az azóta átépített egykori MÉMOSZ-székház)

A fasori kertek Damjanich utcai felének változása csak részben egyezett meg a Benczúr utcaival. A régi földszintes házak itt is sorra eltűntek, csak az utca elején a két egykori Sebastiani-féle házra emeltek emeletet, közülük az egyikben működött a két világháború között híres németnyelvű iskola, a Reichsdeutsche Schule/ a Reichschule. A többi épület eltűnt, és helyükre bérházak épültek az 1880-as évektől folyamatosan az 1930-as évekig. A bérházak tervezői általában kihasználták a telek fekvéséből adódó előnyöket és az utcai szárny mögé, a belső udvar túloldalára egy kerti szárnyat is építettek, amelynek lakói a fasori kertekre nyíló ablakok előnyeit is élvezhették. Ez a rendszer hasonló volt a Benczúr utcai palotákéhoz, ámde ezek a házak nagyobbak, általában háromemeletesek voltak, és nem egy, hanem sok lakás volt bennük. (A Benczúr utca középső szakaszán is épült néhány hasonló bérház.) Az egykori Kasselik telek Damjanich utcai oldalára már a húszas évek végén épült a 40–42. szám alatti hatalmas ikerbérház; ezek az épületek egy új beépítési rendszert preferálva, főfrontjaikkal nem az utcára, hanem egymás felé fordulnak.

*

A fentiekben az Andrássy úti villanegyed történetéről nem csak az utóbbi négy évben elért eredményeket kívántam leírni, hanem az elmúlt évtizedek során végzett kutatásaink eredményét ismerttettem vázlatosan. Ezért választottam ezt a módszert, mert a kutatás nem lineárisan haladt, hanem a még a nyolcvanas években készült alapokra, a Fővárosi Tervtárban módszeresen, helyrajzi számról, helyrajzi számra haladva összegyűjtött és fotóztatott tervanyagra támaszkodva, a levéltári kutatásban a felmerülő problémák kijelölte utat követve.

Igy egy négyéves időszak csak nehezen körülhatárolható szegmentumokat mutatna, míg az egész - reményeim szerint – felvázol egy átfogó képet.

Ebben a képben részletkérdésnek tűnik, de nem elhanyagolható az egyes épületekre vonatkozó részletkutatás sem. Ilyen publikációnk is jelent meg. [A *Wechselmann villa*. 1991.; *Ismét a Wechselmann villáról*. 1992.; *Az Erdődy, Semsey, Vanderbilt Gladys palota*. 1993.; *Ízlésváltás a századfordulón. Átépitések az Andrássy úti villanegyedben*. 1989.; *Czobor Béla háza a Lendvay utcában*. 2007.] Elkészült, de nem jelent meg az Andrássy út 121. sz. alatti Édeskuty Lajos-féle ház építéstörténetének feldolgozása.

Nem győzöm hangsúlyozni, hogy milyen jelentőségű az Andrássy úti villanegyed területén végzett fotódokumentálási munkánk. A felvételek túlnyomó többségét Hajdú József készítette alapos munkával, példás szakszerűséggel. A tervtári dokumentáción felül rendelkezésünkre áll 64 vizsgált épületről 425 mai, és már megismételhetetlen tegnapi fotó. Ezek a készülő feldolgozáshoz nélkülözhetetlenek, de emellett a felgyorsuló privatizáció miatt rohamléptekkel pusztuló, lepusztuló épületek eddig még megmaradt értékeit is tudják dokumentálni. Mert nem szabad elfeledkezni róla, hogy amit a háborús pusztítás, az azt követő 40 év szegénysége és gondatlansága még meghagyott, azt most a mérhetetlen kultúrátlanság és tudatlanság teszi tönkre. (Hadd emlékeztessen kedves kollegáimat, hogy pl. Zádor Anna mindnyájunk által ismert lakásának beépített berendezését Járay Zsigmond és neje dobta ki, hogy a Parragh-féle kereskedésben vett újjakkal pótolja. És még csak fogalmuk sem volt róla, hogy mit tesznek. Felújítottak újjgazdag módra. És nyilván nem Járayék a legrosszabbak.)

*

A témában megjelent publikációink jegyzéke: (A fenti szövegben rövid hivatkozások [szögletes zárójelben].)

Korábbi publikációk

- Gábor E., Nagy I., Sármány I.: A budapesti Schiffer villa. Egy későszecessziós villa rekonstrukciója. *Művészettörténeti Értesítő* 1982/2
- Gábor E.: Ízlésváltás a századfordulón. Átépitések az Andrássy úti villanegyedben. *Ars Hungarica* XVII. (1989) 2. sz. 169-178.
- Gábor E.: Epreskerti művésztelep. *Művészettörténeti Értesítő* XXXIX. 1990/1-2. sz. 22-69.
- Gábor E.: A Wechselmann-villa. *Ybl Miklós építész 1814-1891*. A Hild-Ybl Alapítvány kiállítása a Budapesti Történeti Múzeumban. Budapest, 1991. 99-104..
- Gábor E.: *Ismét a Wechselmann-villáról*. *Ars Hungarica* XX. 1992/1. 81-86.
- Gábor E.: *Az Erdődy, Semsey, Vanderbilt Gladys palota (Andrássy út 104)*. *Budapesti Negyed* I. 1993/1. 56-78.

Gábor E.: Az információ értéke. Andrásy és Csengery telekvásárlásai. Adalék az Andrásy út keletkezéstörténetéhez. *Az egyesített Főváros - Buda-Pest-Óbuda*. Szerk. Gyáni Gábor. Budapest, 1998. 213-229.

Gábor E.: *Az Andrásy út /A mi Budapestünk/* Budapest, 2002. Városháza

A jelen projekt idején megjelent publikációk:

1. E. Gábor: So verschwand das Grün aus dem Villenviertel. *Budapest und Wien. Technischer Fortschritt und urbaner Aufschwung im 19. Jahrhundert*. Red.: Peter Csendes und. András Sipos. Budapest–Wien 2003. 41–57.
Magyarul: Miként fogyott el a villanegyedből a zöld? *Bécs – Budapest. Műszaki haladás és városfejődés a 19. században*. Szerk.: Csendes Péter és Sipos András. Budapest – Bécs, 2005. 45–64.);
2. F. Vadas: Stadtplanung in Budapest im 19. Jahrhundert. *Budapest und Wien. Technischer Fortschritt und urbaner Aufschwung im 19. Jahrhundert*. Red.: Peter Csendes und. András Sipos. Budapest–Wien 2003. 19–31. (Korábban kezdett munka.)
Magyarul: Városrendezés Budapesten a 19. században. *Bécs – Budapest. Műszaki haladás és városfejődés a 19. században*. Szerk.: Csendes Péter és Sipos András. Budapest – Bécs, 2005. 21–33.
3. Ritoók P.: Az epreskerti kálvária a források tükrében. *Művészettörténeti Értesítő* LII (2003) 1–2. sz. 1–25. (Korábban kezdett munka.)
4. Gábor E.: Tornyos villák a Városligeti fasorban. *Romantikus kastély. Tanulmányok Komárik Dénes tiszteletére*. Budapest, 2004. Hild-Ybl Alapítvány, 209–217.
5. Gábor E.: A „Grünwald testvérek és Schiffer”. *Angyalokra szükség van. Tanulmányok Bernáth Mária tiszteletére*. Szerk. András Edit, Budapest, 2005. MTA Művészettörténeti Kutatóintézet. 127–140.)
6. Gábor E.: Stadtwaldchen Allée – Városliget fasor (1800–1873) Csáki T., Ritoók P. és Vadas F. közreműködésével *Magyar Műemlékvédelem* XIII. (2006.) 97–230.
7. Gábor E.: A XXXII. csoport, az Andrásy úti villanegyed történetéből (*BUKSZ* 2005 tél 17. 4. sz. 343–350)
8. Gábor E.: Stadtwaldchen Allée. *Acta Historiae Artium* 48. (2007) megjelenés alatt
9. Gábor E.: Czobor Béla háza a Lendvay utcában *Tanulmányok Passuth Krisztina tiszteletére*. Bp. 2007. megjelenés alatt.
10. Elkészült a tervezett monográfia további két fejezete (Előtörténet, A közbeékelt telektömb), amelyek megjelentetésére csak a későbbiek során kerül sor.

Összegzésül

A munkát a szerződés szerint végeztük. Befejeztük,– ha egyáltalán valaha is be lehet fejezni – a kutatást/adatgyűjtést. A készülő monográfia három fejezete elkészült, egy meg is jelent. A kutatásban résztvevők végig azonosak.

A rendelkezésünkre bocsátott összeg felhasználásában történt módosulás. A pályázatban – gondos mérlegelés, és előzetes számítások szerint összeállított költségvetés szerint megjelölt összegnek csak a felét biztosította az OTKA számunkra. A Szerződés mellékletében „A pályázathoz képest a szerződésben történt eltérések indoklása” oldalon már jeleztük az ebből adódó várható problémákat. Az így csökkentett költségekből két esetben

történt elvonás, ami természetesen felborította az amúgy is érzékeny költségvetési egyensúlyt. Az előállt helyzetet mérlegelve úgy döntöttünk, hogy a halaszthatatlan, később nem pótolható tevékenységre fordítjuk a rendelkezésünkre álló összegeket és a külföldi tanulmányutakról, a konferenciákon való részvételről lemondunk, és minden lehető összeget a veszélyben lévő épületek és épületbelsőik jó minőségű fényképeztetésére fordítunk. 2002–2006 között elkészült 125 felvétel.